

COLONIALISME I CONTROL. EL SISTEMA D'EMANCIPACIONS A LA GUINEA ESPANYOLA

Celeste Muñoz Martínez
Universitat de Barcelona-GESA

Resum

El règim colonial a la Guinea Espanyola va institucionalitzar progressivament la limitació —i negació— dels drets civils dels grups colonitzats, mitjançant una legislació restrictiva i, atorgant-ne la tutela al Patronato de Indígenas. Aquesta institució, dibuixada a la legislació de 1904, però sense estatut propi fins a l'any 1928, fou l'encarregada de regular el sistema d'emancipacions al territori. Aquest mecanisme relegava a la major part dels nadius a la tutela de l'Estat, limitava la seva capacitat a la d'un menor d'edat, i, estructurava la seva exclusió social i jurídica. El funcionament, i l'evolució legislativa, d'aquest mecanisme de control coercitiu és l'objecte d'anàlisi d'aquest treball, que ahora vol aproximar-se al seu impacte dins la societat colonitzada.

Paraules clau: Guinea Espanyola, colonialisme, emancipacions, control social, Patronato de Indígenas

Abstract

The colonial system in Spanish Guinea progressively limited and even denied the rights of colonized groups. This was accomplished through restrictive legislation that placed them under the guardianship of the Patronato de Indígenas ("The Indigenous Board"), which was sketched out in a 1904 law but not given full form until 1928. The Patronato was responsible for regulating the emancipation system in the region. This mechanism placed most indigenous individuals under the guardianship of the state, treating them legally as minors, and ensuring their legal and social exclusion. This article analyzes the functioning and legislative developments of this mechanism of control and social coercion and addresses its impact on the colonized society.

Key words: Spanish Guinea, colonialism, emancipations, social control, Patronato de Indígenas

Introducció

Des d'una perspectiva clàssica, el control social s'ha definit com la forma que tenen totes les societats estructurades per autoregular-se i establir el seu ordre comunitari, públic, polític i econòmic —i de valors— (Bergalli 1993: 10). Un pacte col·lectiu que garanteix el funcionament del grup mitjançant un codi normatiu més o menys institucionalitzat. Aquesta accepció, però, s'ha qüestionat des de les diverses ciències socials i jurídiques, on el control social i els seus mecanismes han esdevingut una branca d'estudis molt prolifera, dinàmica i en constant debat —principalment des de la sociologia de finals del s. XIX, amb la influència dels postulats de Durkheim, Marx o Weber— (Janowitz 1975: 84-85). És a partir dels anys 30 del s. XX —des de la significació estructural-funcionalista— quan l'evolució epistemològica del concepte ha aportat una perspectiva més crítica, què emfatitzava els elements de control coercitiu dins d'aquestes normes i, per tant, les formes d'exclusió social del sistema que se'n deriven (Giddens 2010: 531). En aquest marc conceptual tot ordre social, sigui d'origen repressiu o subjecte a un sistema legítim de normes, se sustenta també en el control coercitiu; i, per tant, en formes repressives estructurades que operen a partir de relacions de poder.

Sense endinsar-nos en el debat teòric del concepte¹ —i a partir de l'aproximació crítica— cal assenyalar que els sistemes de dominació colonials van teixir la seva particular xarxa de mecanismes de control social per tal de garantir, sota la retòrica de la “civilització”, la submissió territorial de les conquestes en plena cursa imperialista. L'organització administrativa-jurídica i social colonial se sustentava, bàsicament, per eines repressives que impediien a part de la població colonitzada participar del sistema; patint així un procés de subalternització i d'exclusió social, i constituint una “majoria marginada”. El concepte legal de l'indígena a l'ordenament jurídic penal dels territoris britànics² en seria un d'aquests paradigmes de segregació dins del conegut sistema de l'*indirect rule* (Cooper i Stoler 1989: 609-612), i que com es veurà en el present treball també va operar —com a principi— als territoris espanyols.³ En el cas concret de Guinea, la legislació colonial es construí en paral·lel a un procés institucional de separació entre súbdits i ciutadans (Campos 2004: 866), i que culminà amb l'aparició de la figura jurídica dels “emanci-

1. A banda de les investigacions de Janowitz i Bergalli abordant la qüestió de l'evolució del control social amb èmfasi en el debat punitiu, es pot consultar el treball *el concepto de control social en la historia social: estructuración del orden y respuestas al desorden* (Oliver 2015).

2. *Criminal Procedure Code (Amendment) Ordinance*. 1949.

3. Altre exemple que pren relleu en la darrera dècada per explicar aquestes dinàmiques colonials de control social és l'urbanisme com a eina d'organització del poder, de control poblacional i de segregació racial (Njoh 2009).

pat” i els “no emancipats”. Aquesta configuració social definia —en síntesi— els drets i deures dels colonitzats mitjançant l'exclusió o inclusió jurídica i, en conseqüència, relegava el gruix de la població no emancipada a la minoria d'edat legal, i per tant, a la tutorització dels seus actes i béns. Per aquesta raó, el sistema d'emancipacions fou un dels mecanismes de control social colonials per antonomàsia; i, la seva evolució, l'aplicació, i les conseqüències que se'n derivaven, són l'objecte d'aquest estudi.

A tall de contextualització, aquest treball s'emmarca dins d'una recerca doctoral, centrada de forma àmplia en les polítiques d'ordre públic i els mecanismes de control social del colonialisme franquista a Guinea (1938-1959). Prèviament, la recerca s'havia enfocat en l'anàlisi del discurs colonial, sobretot en la seva instrumentalització com a eina de poder per crear l'imaginari legitimador d'una societat colonitzada i colonitzadora (Muñoz 2014). El que Edward Said (1977) va definir com la construcció de “l'altre” per contraposició al “jo”, creant així noves identitats per un a nou món global-imperialista. En conseqüència a aquest procés —mitjançant la implementació del discurs de la “civilització”— es creà el marc teòric i la justificació col·lectiva que permeté la creació dels emancipats com a subjectes jurídics.

Finalment, emfatitzant l'aspecte metodològic, convé assenyalar que al llarg d'aquesta investigació s'han fet dues estades de recerca a Guinea, amb l'objectiu d'integrar les fonts orals i de la memòria viva al relat històric, i per documentar els vestigis patrimonials d'època colonial. D'altra banda, s'ha fet un buidatge sistemàtic dels fons de l'administració d'ultramar dipositats al *Archivo General de la Administración* (AGA); i, en paral·lel, la consulta de fonts hemerogràfiques editades durant el període de l'estudi, principalment el diari claretà *La Guinea Española*. Per últim, les fonts legislatives, especialment el BOE,⁴ han permès reconstruir el complex i canviant marc jurídic i institucional del sistema colonial. Un entramat de fonts —sovint de difícil accés— que complementen els treballs ja realitzats sobre les problemàtiques abordades.

La institucionalització de la diferència: el Patronato de Indígenas

L'establiment d'una ordenació administrativa-jurídica a la Guinea Espanyola es pot definir com un procés de llarga duració, cronològicament tardà, sotmès a les diverses

4. A Guinea *Boletín Oficial de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea* (1905-1960); *Boletín Oficial de las Provincias de Fernando Poo y Río Muni* (1060-1964); i *Boletín Oficial de la Región Ecuatorial* (1964-1968).

formes de resistència dels grups colonitzats⁵ i als constants canvis polítics que s'advenien a la llunyana metròpoli. L'Estat espanyol no va tenir una política colonial gaire definida per al territori tropical, i el seu interès fou força reduït durant la major part del s. xix, plantejant fins i tot l'abandonament (García 2004: 12). Malgrat la presència intermitent arran les concessions territorials del «Tractat de Sant Idelfons» (1777), no va ser fins al bilateral «Tractat de París» (1900) quan es definiren els limitis definitius sota sobirania espanyola a la part continental (Rio Muni). D'aquesta manera, i tot i la instauració d'una protoadministració colonial a partir de 1858⁶ —principalment efectiva a Fernando Poo després de l'època de domini britànic (1927-1858)— no serà fins al s. xx quan s'establirà una legislació més definida sobre el conjunt del territori, institucionalitzada sobretot durant el franquisme. A fi d'entendre aquest desenvolupament, s'ha de tenir present que la penetració i pacificació del territori del Muni no s'assolí de manera efectiva fins al 1926, moment a partir del qual es permeté la reorganització administrativa final amb la unificació dels territoris insulars i continental sota el nom de la *Guinea Española*.

Aquest escenari d'instabilitat en l'acció colonial espanyola va dificultar la implementació en paral·lel de polítiques efectives de control poblacional, i la primera legislació rellevant en aquest sentit data de l'any 1904.⁷ Aquest marc normatiu substitueix el poc efectiu i imprecís de 1888⁸; i, estableix la nova ordenació administrativa i territorial en funció de les fronteres de París. D'aquesta manera es redefiniren les competències del Governador Civil, del *Consejo de Vecinos* i de l'administració de justícia. Ahora, se sancionava la regulació del culte, del sistema sanitari, la creació de la Guàrdia Colonial, així com la cabdal legislació del dret a la propietat.⁹ El capítol iv de la llei addicional se

5. A l'arribada dels colonials al territori van trobar un heterogeni mapa ètnic. L'illa de Bioko estava inicialment habitada per *bubis* — tot i que al s. XIX, durant l'època de domini britànic (1827-1858) ja s'hi van establir també els primers *fernandinos*. Aquest grup foren descendents d'esclaus alliberats, vinguts principalment de Libèria i Sierra Leone, i que amb els temps esdevindrien una elit terratinent—. Els *annobonesos* —que parlen un criol·lo portuguès— habitaven l'illa d'Annobón, i la part continental (Rio Muni) estava habitada per diferents grups, principalment —però no únicament— pels *ndowé* (litoral) i els *fang* (part interior). Les formes de resistència al domini colonial de cada grup foren diverses, destacant la rebel·lió Balachá (1910) entre les principals revoltes bubis (Fernández 2015: 5). Per altra banda, el control del territori fang va trigar gairebé 30 anys a fer-se efectiu a causa dels constants enfrontaments i boicots a les accions de la Guàrdia Colonial, sobre aquest procés es pot consultar la monografia *La última selva de España. Antropólogos, misioneros y guardias civiles* (Nerín 2010)

6. Reial Decret, 13 de desembre de 1858 (BOE), que coincideix amb l'arribada de Carlos Chacón, primer governador espanyol.

7. Reial Decret, 11 de juliol de 1904 (BOE).

8. Reial Decret, 18 de febrer de 1888 (BOE).

9. Existien legislacions prèvies; la de 20 de març de 1843, sobre la concessió de terrenys; i el decret de 26 de novembre de 1880, on ja s'expropiaven terres no explotades (De Castro; Ndongó 1998: 122).

centra en l'accés a la propietat per part dels indígenes, deixant la seva regulació fora de la llei metropolitana i vinculant-la als «usos i costums dels naturals». D'aquesta manera es reconeixia dins de la jurisdicció colonial, tot i que de manera selectiva i amb limitacions, regulacions consuetudinàries africanes. Aquesta legislació no reconeixia la propietat privada dels indígenes com a tal, sinó la propietat col·lectiva de «tribus, poblats o grups familiars», i la distribució de terres «sense ús» entre grups de colons. A la pràctica, la interpretació de l'Estat sobre quines eren terres d'ús indígena i quines no, significà una desposseïció de moltes propietats privades i d'ús comunal¹⁰ (Matarranz 2005: 189) dins de l'estratègia colonial de concentració de poblats,¹¹ provocant moltes formes de resistència local (Fernández 2013: 15-18). Tanmateix, quedà palès que la propietat indígena no podia ser transferida a “no indígenes” sense la mediació de l'Estat com a interlocutor, regla que limitava el paper dels colonitzats en el tràfic econòmic de la colònia i garantia la protecció d'aquests propietaris vers els abusos dels colonials (Campos 2004: 876).

En l'aspecte penal, a la legislació de principis del s. XX també es reconeixia la forma de judici per «usos i costums» pels no cristians¹² (Belmonte 1998: 117). D'aquesta manera quedaven subjectes a la seva pròpia llei i no a la metropolitana, preservant així les estructures preexistents. A inicis de segle encara no hi havia una diferència jurídica clara entre colonitzats i colonitzadors, més aviat quedava explicitat el reconeixement de convivència dins d'un mateix territori amb un pluralisme jurídic ambigu, supervisat —encara no de manera estricta— per l'Estat (Campos 2004: 873). L'evolució d'aquestes legislacions és clau, ja que al cap i a la fi, l'accés a la terra i l'explotació del territori esdevé un tema transversal durant tot el període, on el grup de colonitzadors s'apropriaran progressivament del territori per aprofitar el seu potencial productiu i la seva mà d'obra.

Aquest marc normatiu de 1904 ja sancionava la necessitat d'un interlocutor a l'hora d'obrar en nom dels indígenes en els aspectes relatius a les seves propietats (art. 34). De fet, es contemplava la creació d'una institució encarregada de supervisar els nadius i el seu procés de “civilització”, l'anomenat *Patronato de Indigenas*¹³ (Ndongo, 1977: 38). No es va crear, però, fins al 1926, amb la reordenació territorial final, moment en el

10. L'any 1905 hi havia 9.604 hectàrees concedides a europeus, xifra que es va doblar a partir d'aquesta legislació, arribant a 16.589 l'any 1914 (Matarranz 2005: 191).

11. Estratègia que consistí a agrupar en un mateix nucli diversos assentaments, per facilitar el control sota la missió i aprofitar les terres desposseïdes de manera forçada. A l'illa de Bioko, a causa de les resistències, el procés va trigar 50 anys, culminant a la dècada dels quaranta (Fernández 2013: 16).

12. Es feia extensible el Codi Civil Espanyol de 1870 als territoris d'ultramar només per espanyols i nadius conversos. *Real Orden*, juliol de 1902.

13. Article 34 (1904) “el Patronato de Indigenas será una corporación oficial con plena personalidad jurídica, patrimonio propio y capacidad suficiente para adquirir, poseer y enajenar bienes de todas clases”.

qual es formalitzà la distinció jurídica dels emancipats. El concepte emancipat naix davant la premissa colonial —emanada de la instrumentalització del discurs— per la qual l'indígena era un menor d'edat, un subjecte sense plenes capacitats mentals i que, per tant, necessitava una llei adaptada i una protecció específica (Liniger 1988: 20-21). Es tracta d'un procés de subalternització dins de l'estratificació social del sistema colonial, que defineix l'exclusió del grup no emancipat com a subjecte marginal sense drets civils reconeguts. La disposició d'una carta d'emancipació possibilitava l'accés a la propietat, els drets i deures dins dels diferents grups, i per tant la seva posició jeràrquica. Es convertia en un mecanisme de control clarament coercitiu, que establia diferències de classe entre grups colonitzats, i la dicotomia entre ciutadans i súbdits (Campos 2004: 877). Aquesta legislació troba forts paral·lelismes amb model colonial portuguès. L'any 1917, durant la primera República i amb fortes controvèrsies, l'imperi lusità va crear també la figura de l'*assimilado*. Mitjançant aquesta norma s'establia en les seves possessions una categoria jurídica a la qual accedien els nadius que podien demostrar *a.* el coneixement de la llengua portuguesa; *b.* una forma de vida cristiana; *c.* la realització d'un treball que sustenti el seu nucli familiar; i, *d.* l'obediència a les lleis del govern (Farré 2015: 204). En el cas espanyol les condicions de l'obtenció eren molt més subjectives, no quedant definides fins al període franquista.

Amb aquesta funció coercitiva el Patronato començà la seva activitat a partir de 1928, amb l'aprovació de l'Estatut Indígena.¹⁴ Els assimilats-emancipats foren a partir d'aquest moment una minoria elititzada que s'equiparava, en teoria, a la categoria de ciutadans de ple dret. Convé puntualitzar que aquest estatut mai s'atorgava a les dones que, de la mateixa manera que els fills, quedaven subjectes a la situació jurídica del marit.¹⁵ Les dones colonitzades quedaven encotillades per una doble discriminació: la racial i la de gènere. D'altra banda, aquesta condició de tutela es feia també parcialment extensible per les dones colonials, les quals no eren lliures de viatjar a territori guineà sense la supervisió/crida del seu marit o progenitor¹⁶ (Nerin 1998: 118).

En els seus estatuts, el Patronato es definia com la institució encarregada de «Fomentar la cultura, moralización y bienestar de los naturales y su adhesión a España» (art. 3.a). Per acomplir aquesta tasca, contemplava la creació d'escoles, biblioteques i museus

14. Reial Decret, 17 de juliol de 1928 (publicat a la *Gaceta de Madrid* el 22 de juliol).

15. LA GUINEA ESPAÑOLA, 1 de març de 1936, num. 911.

16. A principis de l'època colonial les dones europees suposaven només el 10% de la població colona, i al final del període, a la dècada del seixanta, el 33% (Nerin 1998: 111)

(art. 56), amb una intencionalitat (a)culturalitzadora i assimiladora.¹⁷ D'altra banda també definien el monopoli de la institució per decidir atorgar la carta d'emancipació per a «aquellos indígenas capacitados para regir por si mismos sus personas y bienes» (art. 3.c), sense especificar criteris clars de concessió en un primer moment. Tanmateix, se sancionava la funció de «Ejercer en todo momento sobre el indígena no emancipado las altas funciones del Consejo tutelar, al que esta encomendada la superior dirección de la tutela, supliendo así su capacidad jurídica» (art. 3.d).¹⁸ Cal tenir present, però, que l'obtenció d'una emancipació era revocable, i que, per tant, no deixava de ser en conseqüència una mena de llibertat condicional en constant supervisió (Chillida 2014: 45). Una equiparació fictícia amb ús punitiu.

La tutela sobre els indígenes limitava totalment el seu dret a la propietat, els seus drets civils i sancionava la seva condició marginal. La impossibilitat per dictar herència també quedava moderada pel Patronato, doncs, s'establia que passarien a formar part de la institució els béns dels indígenes sense descendència en el moment de la defunció (art. 4), expropiant així el patrimoni familiar. Amb la institucionalització del Patronato, entre 1904 i 1928, es pot concloure que va començar a funcionar un nou marc jurídic a la colònia, amb el qual es consolidava formalment la distinció oficial entre indígenes i europeus (Campos 2004: 885) —i que funcionà de forma restrictiva fins a la provincialització l'any 1959—.

República, dictadura i segregació

L'adveniment de la República tres anys després de la creació del Patronato no significà una reforma vers aquesta situació. Els nous temps, però, sí van ser interpretats per part d'alguns colonitzats com a una possibilitat de canvi i equiparació legal. Un exemple d'això, és la carta signada pels caps bubis de l'illa el mateix 1931,¹⁹ en la qual s'instava

17. Cal assenyalar que el grau d'escolarització durant l'època colonial fou molt baix, amb un dèficit de mestres i escoles. Poc més de 30 persones van cursar estudis universitaris a la metròpoli (Ndongo 1977: 61-69). Aquesta fou una de les queixes recurrents per part de les poblacions locals, que van reclamar més escoles i infraestructures educatives en diverses ocasions. AGA, secció Àfrica, 81/8181, carta 12 de juny de 1942.

18. Aquesta limitació de la capacitat jurídica també se sancionava en l'article 77: "todo indígena no emancipado estará sometido a la tutela del Patronato y sin autorización no podrá realizar los actos siguientes: A. Enajenar bienes inmuebles. B. Entregar ni recibir dinero a préstamo, con garantía inmueble. C. Constituir derechos reales sobre bienes de su propiedad. D. Verificar transacciones ni contraer compromisos sobre bienes inmuebles de su propiedad. E. Comparecer en juicio. F. Contraer obligaciones de carácter personal cuya cuantía sea superior a 1000 pesetas".

19. AGA, secció Àfrica, caixa 81/8068. *Voces de Ultra Mar* (1931).

al president de la República espanyola a reformar el Patronato per tal que esdevingués un jutjat indígena sota organització pròpia, prescindint així d'intèrprets i poder resoldre —segons la llei pròpia— conflictes menors. La missiva consta de quinze reivindicacions per millorar la vida dels «naturals de l'illa», entre les quals hi ha la demanda d'escoles superiors i tècniques per a indígenes; l'existència d'un representant lliure de prejudicis racials als tribunals d'Espanya en cas d'apel·lació a una instància superior; poder escollir per vot directe el president del *Consejo de Vecinos*; càrrecs per a indígenes «cultes» a l'administració territorial; la fi d'abusos per part dels colonials i dels càstigs corporals; i, més accés a la propietat de la terra i la seva autogestió, entre d'altres.²⁰ La República arribava amb un discurs democratitzador i de llibertat, però no el va fer extensible als seus territoris d'ultramar tot i les esperances en el nou ordre per part d'alguns col·lectius.²¹ Temps després, la demanda d'una reforma radical del Patronato, sense especificar en quins termes, també la formulà el Front Popular de la Guinea Espanyola en el seu manifest fundacional.²² Els frontpopulistes el definiren com una institució inútil —juntament amb les administracions territorials—. Aquestes aspiracions, però, mai es van veure traduïdes en una nova legislació, a raó de l'arribada de la Guerra Civil al territori, que acabà amb l'adhesió de la colònia al govern de Burgos el mateix 1936.²³

Enfront dels seus detractors, els més fermes defensors del Patronato i del discurs de la civilització —i, per tant, del sistema d'emancipacions—, foren els missioners claretians arrelats al territori. Aquests agents colonials gaudien del monopoli del sistema educatiu, així com de nombroses prebendes i drets sobre els colonitzats. Van ser la punta de llança del procés d'aculturació dels diferents grups, i condicionaven l'emancipació a criteris morals i religiosos: catòlics que rebutjaven la poligàmia.²⁴ De fet, l'obtenció de l'emancipació a partir de 1944 quedava subjecte, entre altres requisits, a un certificat de

20. En una altra carta dels caps indígenes de la part continental van reclamar també al mateix 1931 l'obtenció de l'emancipació per tot indígena major d'edat capaç de llegir i escriure en espanyol (Campos 2004: 887).

21. "Puesto que nuestra isla de Fernando Poo comparte con el balsamo de Libertad bajo los suspicios de una República, rogamos y deseamos que el antídoto esparamado por todas las provincias de nuestra gloriosa España cruce los mares hacia nosotros, y como resultado de ello no nos veamos trabados por leyes inaguantables que nos impusieron por medio instrumental de hombres que "tiran la piedra y esconden la mano". Queremos ser en cuerpo y alma verdaderos republicanos españoles (...), de ahí que alcemos la voz pidiendo justicia e igualdad en todo lo que refiere a leyes y reglamentos para que podamos proclamar (...) "Viva la República", ya que no hay nada en el mundo que haga al hombre tan fiel y digno como la justicia y libertad de palabra, indiferentemente de color, opulencia y credo". AGA, secció Àfrica, caixa 81/8068. *Voces de Ultra Mar* (1931).

22. AGA, secció Àfrica, caixa 81/15781. *Manifiesto fundacional Frente Popular de Guinea*, 1 de maig de 1936.

23. L'illa a partir del 18 de setembre de 1936, i la part continental a partir del 15 d'octubre del mateix any.

24. AGA, Secció Àfrica, caixa 81/8133. *Sobre el matrimonio indígena*, maig de 1939.

bona conducta religiosa —és a dir, de bon catòlic—, emès per una autoritat eclesiàstica (Chillida 2014: 46). En el seu altaveu periodístic van generar molta literatura i reflexions sobre aquesta condició: per a ells, l'assoliment de la plena emancipació/civilització de la totalitat dels indígenes era una missió divina encomanada als espanyols.

Que es la emancipación...? Esta palabra viene de emancipar, que significa liberar a uno de la patria potestad; de la tutela o de la servidumbre; por consiguiente, emancipar al indígena es desprenderse este de la acción tutelar del Patronato, por considerarle en condiciones de ser declarado mayor de edad; y, por tanto, con capacidad suficiente para el ejercicio de los actos civiles: por ella el indígena declarado emancipado, se sale del fuero común, dentro del cual se mueve la personalidad de la mayoría de los naturales del país, y entra en la ley corriente para todo español, que no se halle incapacitado para ello: por ella puede libremente disponer de sus cosas y sus actos, sin más limitación que las interpuestas por las leyes comunes.

La emancipación es un hecho legal, que afectando la personalidad del indígena, supone en éste superioridad de condición, cultura, educación, condiciones de ciudadanía, siendo como el termino de lo que podríamos llamar el primer periodo de una civilización personal (...). Cuando la emancipación, dejando de ser patrimonio de unos pocos, sea la condición social de la inmensa mayoría, entonces podremos decir que la obra de la civilización se ha dejado sentir de lleno y de una manera fructuosa entre nosotros (sic).²⁵

Amb el desenllaç de la Guerra Civil, el franquisme va començar la seva institucionalització a la colònia, juntament amb un sistema de reformes que també afectaven el sistema d'emancipacions. La primera legislació envers el Patronato la va promulgar el govern del Burgos el novembre del 1938, encara en plena guerra —conscient del potencial econòmic del territori—. ²⁶ Aquesta ordenança no modificà substancialment l'anterior, però sí que defineix per primer cop què s'entén per indígena, un concepte fins aleshores jurídicament ambigu. L'article tercer diu «se entiende por indígenas, no solos los nacidos en el territorio colonial, sino todos los individuos de raza de color que, por razon de un contrato de trabajo, o por poseer bienes inmuebles, residan en la Colonia».²⁷ D'aquesta manera quedaven sota la tutela del Patronato els *braceros*, és a dir, els treballadors reclu-

25. LA GUINEA ESPAÑOLA. 1 de març de 1936, núm.911.

26. Segons Fernando Carnero i Álvaro Díaz (2013) entre 1880 i 1936 es va crear una incipient economia colonial, consolidada durant el període franquista dins del seu model autàrquic. Durant aquesta etapa les exportacions van créixer cada any. L'economia colonial es basava en productes com el cafè, el cacau, l'oli de palmera o matèries primeres com la fusta, principalment.

27. *Boletín Oficial de los Territorios del Golfo de Guinea*. 1 de novembre de 1938. Capítol III, article 5é.

tats principalment a Nigèria que constituïen un subgrup especialment vulnerable dins de la majoria subalternitzada de la colònia. Tot i això, a efectes pràctics, la institució a la qual normalment responien era la *Curaduría Colonial*, encarregada de regular el treball indígena a la colònia i que tindrà una comissió permanent dins del Patronato a partir d'aquesta legislació.²⁸ Posteriorment, l'octubre de 1939, es van definir de forma més acurada els requisits per accedir a una emancipació²⁹ que, a banda de reconèixer els drets civils dels indisges que l'havien obtingut, donava certs privilegis: el consum lliure d'oli d'oliva i alcohol, així com la possessió d'una llicència d'armes (Ndongo; De Castro 1998: 118).

D'altra banda, la *Ordenanza General de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea* (1938), reconeixia l'aplicació d'un estatut de justícia indígena pels no emancipats basat en el dret consuetudinari; és a dir, en les normes tradicionals «siempre que no sea contraria al orden público, a los principios de la moral o a la acción civilizadora».³⁰ Aquesta fou una herència de llarg recorregut que es va mantenir per l'aplicació al territori de les Lleis d'Índies al principi de la colonització, i que contemplaven la doble jurisdicció de forma limitada (Belmonte 1998: 115). *El Tribunal Superior de Justicia Indígena* podia generar jurisprudència en una duplicat legislativa, i quan la llei tradicional era incompatible amb l'ordenament jurídic de la metròpoli, s'adaptava, generant alhora mutacions en la tradició. Com apuntava Mahmood Mamdani (2001: 654-656) als seus treballs sobre la construcció de la legalitat del període, a l'Àfrica precolonial no existia una sola autoritat consuetudinària, sinó que hi convivia diverses tradicions —per grups d'edat, gènere, grup religiós...—. En aquest marc només una d'aquestes realitats va ser reconeguda pel poder, silenciant i sotmetent a la resta. Per tant, el respecte a dret consuetudinari fou, en realitat, una fal·làcia despòtica.

Seguint aquesta legislació, s'establiren tribunals de demarcació, formats per sis caps tradicionals i l'administrador territorial. Els caps tradicionals dictaminaven quina llei indígena s'havia d'aplicar, i per la seva banda l'administrador territorial supervisava que la sentència no fos contradictòria a l'ordenament comú. Per Alicia Campos (2000: 95) era un exemple del govern indirecte aplicat al model colonial espanyol, però a la pràc-

28. BOE, 1 de novembre de 1938, Capítol 5è, article 22.

29. Decret 10 d'octubre de 1939, article 6è: "Podían llegar a ser emancipados: a) los que conforme a las disposiciones vigentes hayan obtenido una carta de emancipación; b) los que posean un título profesional o académico, expedido por una Universidad o Instituto oficial (...); c) los que se hallen empleados durante dos años en un establecimiento agrícola o industrial con un sueldo superior a 5.000 pesetas anuales; d) los que esten al servicio del Estado o del consejo de vecinos con una categoría igual o equivalente a la de Auxiliar Indígena, mayor o asimilada".

30. Estatut de Justícia Indígena (1938), capítol III.

tica hi havia una supervisió total de la llei colonial al suposat dret tradicional. Aquesta dualitat a banda de redefinir el costum, va causar queixes per part de les autoritats judicials europees que clamaven per una unificació i una clara ordenació.³¹ D'altra banda, també es documenta per part dels caps tradicionals, demandes de més autonomia a l'hora d'aplicar la llei pròpia, sempre subjecte a les directrius de les autoritats colonials.³² Aquesta duplicitat deixava en situació de vulnerabilitat jurídica els indígenes, que no podien reclamar davant la llei espanyola, i restaven subjectes a una llei tradicional reinterpretada en un determinat context (Campos 2000: 95). De fet aquest sistema estava ple de contradiccions, com la possibilitat d'aplicar la justícia penal a un no emancipat —amb l'aplicació de la pena de mort— i que suposava una vulneració del principi de la seva minoria d'edat segons l'estatut de no emancipat (Chillida 2014: 46).

La darrera legislació franquista envers el Patronato que modificà els drets jurídics dels colonitzats, fou l'aprovada el 30 de desembre de 1944. L'anomenada llei sobre la «*capacidad civil de los indígenas*». Aquesta fou encara més restrictiva (Ndongo 1977) i sancionava de forma més contundent la separació legal entre europeus i nadius (Campos 2004: 888). A partir d'aquest moment, s'establirà una categoria intermèdia, l'anomenada «emancipació limitada». Aquesta categoria no atorgava l'equiparació jurídica a la llei metropolitana, ni reconeixia la ciutadania d'aquell que l'obtenia, sinó que atorgava més llibertat per realitzar activitats econòmiques sense tutela del Patronato. De les 500 pessetes inicials que va establir la llei del 1938, els emancipats parcials ara podrien tenir una activitat econòmica de fins a 10.000 pessetes sense autorització de la institució.

D'altra banda, mitjançant l'estudi de la documentació del *Patronato de Indígenas*, es pot constatar el caràcter temporal de l'emancipació i el seu ús coercitiu. Això convertia l'emancipació en un premi, la seva privació en una forma de càstig, i la seva categoria revisable atorgava als beneficiaris una fictícia equiparació als europeus que mai existí. Dels 74 expedients analitzats entre 1940 i 1950, i que van comportar la retirada de l'estatus d'emancipat, tots foren a causa de l'incompliment del *Reglament de Begudes Alcohòliques*, facilitant el seu consum a indígenes no emancipats.³³ També consten les “faltes a la moral” i “escàndol públic” com a causa addicional.³⁴ No cal dir, que si un

31. AGA, Secció Àfrica, caixa 81/8133. *Carta del jutjat de primera instància*. 1944

32. AGA, Secció Àfrica, caixa 81/8122

33. AGA, Secció Àfrica, caixa 81/8068 “tengo el honors de remitir a la respetable y superior autoridad de V.I, relación de indígenas plenamente emancipados que han demostrado en algunos casos no ser dignos de este beneficio, con inclusión de todos los antecedentes desfavorables que tienen en los archivos de esta jefatura, todo ello en cumplimiento al superior escrito de ese gobierno General número 5157 de fecha 19 de mayo de 1950”.

34. Aquestes faltes eren les més habitual en el sistema de sancions colonials: Entre el gener de 1939 i el juny del

blanc cometia aquestes “faltes”, mai se li qüestionava la seva majoria d’edat, ni se li negaven els drets civils comuns. En la majoria dels casos analitzats, els emancipats van ser degradats a una emancipació limitada i per tant «sin derecho a regirse por la legislación i normas de la metropoli».³⁵ Alhora s’ha constatat que, durant el franquisme el Patronato va generar molta més documentació que en altres moments, no només perquè és un període llarg, sinó també perquè va ser quan més es va legislar i implementar l’acció colonial. S’observa, per tant, més dinamisme en el sistema d’emancipacions: s’atorgaven a més gent, però també es retiraven amb més facilitat. Una conclusió extreta a partir d’una anàlisi quantitativa del BOE colonial, on es publicaven periòdicament les emancipacions plenes i limitades, i també les sancions a aquells als quals es privava de la condició.³⁶

Reflexions finals

Quan l’any 1959 es va produir la provincialització colonial a l’Estat espanyol, gran part dels territoris colonials d’arreu del món començaven els seus processos d’independència. El canvi de l’estatut colonial al provincial significava el reconeixement de tots els guineans com a ciutadans, i per tant, la fi de les emancipacions com a mecanisme diferencial. Començava una nova etapa on, a la pràctica, la segregació racial i l’exclusió dels indígenes de sistema va continuar persistint dins del particular món colonial. El decret d’autonomia de l’any 1964 només establí un nou marc normatiu que preparava la inevitable independència que arribaria quatre anys més tard. En aquest context, els que foren emancipats, que constituïen una elit, van liderar els moviments nacionalistes, i esdevindrien intermediaris entre una societat que volia la seva autodeterminació, i un Estat que es negava a perdre les seves possessions d’ultramar.

Aquesta condició persistent de subalterns, l’exclusió social del sistema i la seva marginalitat institucional foren els motius principals que van portar —juntament amb el canvi del context internacional— a organitzar-se contra el poder colonial. Les emancipacions, tot i el major dinamisme que presenten en l’últim període, sempre foren un estatus minoritari. El gruix de la població era, per tant, discriminada. Els guineans estaven obligats a saber llegir i escriure en espanyol per acreditar la seva civilització i el reconeixement dels

mateix any, la policia de la demarcació continental va imposar 180 multes, 132 de les quals eren per «*embriagadez, escándalo público y faltas a la moral*». AGA, Secció Àfrica, caixa 81/8156

35. AGA, Secció Àfrica, caixa 81/9097

36. Entre 1939 i 1944 es tramiten 53 expedients d’emancipacions sancionats al *Boletín Oficial de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea*, durant el republicà s’han comptabilitzat 8.

seus drets civils, un fet que contrasta amb una realitat estatal on l'índex d'alfabetització de les classes populars era molt baix. Al cap i a la fi, tot responia a un discurs racista que justificava els drets colonials sobre territoris, a parer d'aquest, no civilitzats, i que va comportar la invisibilització del gruix de la societat colonitzada.

Bibliografia

- ÁLVAREZ CHILLIDA, G. (2013) "Discurso de la Hispanidad y política racial en la colonización de Guinea Ecuatorial durante el primer franquismo" a Aranzadi, Juan; Moreno, Paz, *Perspectivas antropológicas sobre Guinea Ecuatorial*, UNED Ediciones, pp. 41-69.
- BELMONTE, P. (1998) "Penología e indigenismo en la antigua Guinea española", *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Hª Contemporánea*, t. 11, pp. 113-138.
- BERGALLI, R. (1993) "Control social: orígens conceptuals i usos instrumentals", a VV.AA. *Control social. Teoria i Història*, Barcelona: Universitat de Barcelona Publicacions, pp. 9-21.
- CAMPOS, A. (2004) "colonia, derecho y territorio en el Golfo de Guinea: tensiones en el colonialismo español en el S.XX", *Quaderni Fiorentini*, 33/34, pp. 865-898.
- CAMPOS, A. (2000) "el régimen colonial franquista en el Golfo de Guinea", *Revista Jurídica Universidad Autónoma de Madrid*, nº3, pp. 79-108.
- CARNERO, F; DÍAZ, A. (2013) Aproximación a la economía de Guinea Ecuatorial durante el periodo colonial, *Historia Contemporánea*, 49, pp. 707-734.
- DE CASTRO, M; DE LA CALLE, M^a. (2007) *La colonización española en Guinea Ecuatorial (1858-1900)*, Vic: CEIBA.
- COOPER, F; STOLER, A. (1989) Tensions of empire: colonial control and visions of rule, *American Ethnologist*, 16, pp. 609-621.
- FARRÉ, A. (2015) "Assimilados, régulos, Homens Novos, moçambicanos genuínos", *Anuário Antropológico*, v.40, pp. 99-229.
- FERNÁNDEZ, N. (2013) Discursos coloniales y resistencias nativas. La evangelización de la isla de Bioko a principios del siglo XX, *e-uned*.
- GARCÍA, D. (2004) *Abandonar Guinea: informe de García Tudela al Gobierno de la República, 1873*. Vic: CEIBA.
- GIDDENS, A. (2010) *Sociología*, Madrid: Alianza Editorial
- JANOWITZ, M. (1975) Sociological theory and social control, *American Journal of Sociology*, vol. 81, nº 1, pp. 82-108.

- LINIGER-GOUMAZ, M. (1988) *Small is not always beautiful: Story of Equatorial Guinea*, Hurst.
- MANDANI, M. (2001) Beyond Settler and Native as Political Identities: Overcoming the Political Legacy of Colonialism, *Comparative Studies in Society and History*, 4, pp. 651-664.
- MATARRANZ, J. (2005) *De la trata de negros al cultivo del cacao. Evolución del modelo colonial español en Guinea Ecuatorial de 1778 a 1914*, Vic: CEIBA.
- MUÑOZ, C. (2014) *Franquisme i colonialisme. Arrels i anàlisi del discurs colonial del regime*, Barcelona: dipòsit digital UB.
- NERIN, G. (1998) *Guinea Equatorial. Història en blanc i negre*, Barcelona: Empúries.
- NERIN, G. (2010) *La última selva de España*, Barcelona: Catarata.
- NDONGO, D. (1977) *Historia y tragedia de Guinea Ecuatorial*. Madrid: Editorial Cambio16.
- NJOH, A. (2009) Urban planning as a tool of power and social control in colonial Africa, *Planning Perspectives*, 24:3, pp. 301-317.
- OLIVER, P. (2015) el concepto de control social en la historia social: estructuración del orden y respuestas al desorden, *Historia Social*, nº 51, pp. 73-91.
- SAID, E. (1977) *Orientalismo*, Barcelona: DeBolsillo.